

Onder professoren ‘We moeten nieuwe visies op natuur en cultuur formuleren’

Anita Twaalfhoven *Natura artis magistra*, de natuur als leermeesteres van kunst en wetenschap: dat is de bron en inspiratie voor Erik de Jong, bijzonder hoogleraar Cultuur, Landschap en Natuur. Hij vindt de tweedeling tussen natuur en cultuur, tussen ontwerp en ecologie, tussen natuurbescherming en monumentenzorg niet langer van kracht.

Wie de Amsterdamse dierentuin binnenkomt, wandelt links langs de roofdieren en de giraffes naar de kooi van de gieren. Daarnaast staat het voormalig etnografisch museum van Artis, waar De Jongs werkplek is gevestigd. Hij bekleedt de zogeheten Artis-leerstoel, verbonden aan de faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

De Jong verzorgt colleges voor zowel studenten als een breed publiek van andere geïnteresseerden, onder wie veel kunstenaars. Bijvoorbeeld de collegereeksen *Aardse Paradijzen* of *Verlangen naar Natuur*, waarin hij vanuit diverse invalshoeken de betekenis belicht van flora, fauna, tuinen en landschappen in onze cultuur.

De leerstoel is ingericht vanwege de stichting Natura Artis Magistra in samenwerking met het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst dat nu is ondergebracht bij het Stimuleringsfonds voor de Architectuur. De Jong noemt het een

‘mooie combinatie’. In welke zin? ‘Natuur en cultuur worden vaak als gescheiden eenheden gezien en ondergebracht bij gescheiden instituten als Natuurmonumenten en Monumentenzorg’, zegt hij. ‘Maar in realiteit staan natuur en cultuur niet los van elkaar. De ontwikkeling van zowel cultuur als natuurlandschappen wordt beïnvloed door menselijke interventie. Bepaalde planten zijn gegroeid door menselijk handelingen, bijvoorbeeld door maaien en gras afvoeren. In Nederland zijn landschappen bedacht, ontworpen en gemaakt, en daarmee is gecultiveerde natuur tot stand gekomen. Ook onze omgang met de wildernis wordt in hoge mate gestuurd door afspraken die binnen onze cultuur zijn bepaald. De polder, het stadspark, het recreatiegebied en nieuwe natuurgebieden weerspiegelen allemaal specifieke manieren waarop we in onze cultuur omgaan met flora en fauna, met wildernis en orde, met land en water.’

Landschapsarchitectuur is het specialisme van De Jong, hij was lange tijd onder meer bij de renovatie van het Vondelpark betrokken. Het landschap noemt hij ‘een fascinerende categorie, waar alles samenkomt: flora en fauna, stedelijke, rurale, sociale en individuele aspecten. Ieder door mensen begeleid, gemaakt, vrijgelaten of ontworpen landschap is een representatie van zowel natuur als cultuur. Die tweedeling tussen natuur en cultuur, tussen ontwerp en ecologie, tussen natuurbescherming en monumentenzorg is niet langer van kracht’, stelt hij.

Noodzakelijke interventies

‘Onze huidige natuur is voor een belangrijk deel het resultaat van onze interventie. Die interventie is zo sterk dat we in een *antropocene*, ofwel een door menselijke invloed overheerst tijdperk leven. We moeten onder ogen durven zien hoe omvangrijk de consequenties daarvan zijn. Ons realiseren wat we met het oog op duurzaamheid moeten doen, maar ook laten. De problemen beperken zich natuurlijk niet tot het landschap; ook water en lucht bepalen onze duurzaamheid. Er zijn daarom nieuwe interventies noodzakelijk in het landschap, bijvoorbeeld voor wateropslag.’

‘Als je de diversiteit in de natuur wilt behouden, natuurlijke processen een kans wilt blijven geven en Nederland niet geheel wilt laten verstedelijken, moet daarvoor hard gestreden worden, maar hetzelfde geldt voor een kwaliteitsvolle inrichting en ontwerp van ons landschap. De standaarden voor biodiversiteit worden echter juist afgebroken. De neergang in biodiversiteit is niet zo erg als wordt gedacht, is dan het idee. Datzelfde geldt voor inrichting en behoud van ons cultuur-

Natuur en cultuur staan niet los van elkaar

landschap: daarbij realiseert men zich onvoldoende welke kettingreacties hiervan, ook Europees, het gevolg kunnen zijn.’

Staatsbosbeheer moet 70 procent bezuinigen terwijl Natuurmonumenten veel leden heeft verloren, zoals in een interview met de directeur van Natuurmonumenten Jan Jaap de Graeff in deze *Boekman* is te lezen. Hoe verklaart hij dat? ‘Deze instituten dragen kennelijk niet meer de waarden uit waarmee mensen zich kunnen identificeren. Natuur is verabsoluteerd, ergens is onze menselijke verbondenheid ermee zoekgeraakt. Natuur is als een consumptieartikel paradoxaal genoeg verder weg van ons komen te staan, in plaats van centraal te staan in onze identiteit, in onze opvatting van menselijk geluk. Mensen identificeren zich liever en directer met organisaties die opkomen voor dieren dan met organisaties die zich richten op de kennelijk meer ongrijpbare samenhang van flora en fauna in een landschap.’

Ook signaleert De Jong net als De Graeff een spanningsveld tussen de aandacht voor alledaagse en elitaire landschappen. ‘Te begrijpen dat landschap natuur en cultuur samen is en dus meervoudig, daar hebben we in onze educatie veel te weinig aan gedaan. Natuur is ook ons verlangen ernaar, onze voorstelling ervan, onze projectie erop, onze omgang ermee; de natuur, dat zijn wij in hoge mate zelf.’

Het draagvlak voor natuurbehoud bij het publiek is desondanks niet verkleind, stelt hij. ‘Juist in de samenleving is er behoefte aan natuur. De publieke belangstelling voor tuin, park, landschap, voor onze “groene” omgeving is de afgelopen decennia alleen maar gegroeid.’ Uit onderzoek van het Ruimtelijk Planbureau, *De Land-Stad. Landelijk wonen in de netwerkstad* (2005), blijkt een grote behoefte aan groen en dorps wonen in de nabijheid van stedelijke voorzieningen.

‘Maar gemeenten en provincies bezuinigen bij de bouw van nieuwe wijken juist op de openbare ruimte voor tuin, park en speelplaats. De aandacht gaat nog steeds eerder uit naar stedenbouw en architectuur, dan naar de ruimte inclusief tuin en landschap. Het verlangen naar groene leefruimte ligt dus ver af van het beleid op dit gebied.’

Ministerieel stilzwijgen

Als het gaat om duurzaam beleid biedt het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie enige aanknopingspunten, maar het ministerie van OCW hult zich in stilzwijgen, schrijft Sandra Jongenelen in deze *Boekman*. Werkelijk stimulerende maatregelen ontbreken en zijn in haar optiek ook niet te verwachten. Hoe kijkt De Jong hier tegenaan? ‘Op politiek niveau beseft men absoluut niet het belang van natuur en landschap als middelen tot duurzaamheid in deze tijd. Bovendien wil de overheid het beleid op dit gebied grotendeels naar de provincies delegeren.’

‘Het heeft te maken met een hardnekkig liberaal, conservatief inzicht’, denkt hij, ‘dat zaken niet waardevol zijn als ze in economische zin niet waardevol lijken. Ethische, esthetische en filosofische standpunten blijven ten onrechte op de achtergrond en daar heeft zowel het natuur- als het cultuurbeleid onder te lijden.’

Er is te weinig oog voor de veelzijdigheid van natuur en cultuur. De Amerikaanse filosoof en historicus Arthur Lovejoy telde meer dan vijftig definities van het begrip natuur. ‘Natuur wordt meestal versmald tot een definitie in de trant van “groei” of “groen” of enkel “biodiversiteit”. Hetzelfde geldt voor de huidige blik op cultuur en kunst. Dans, schilderkunst, de waaier aan kunstdisciplines – ze worden door eenzelfde beperkte bril bekeken. Terwijl cultuur en natuur worden samengebonden door menselijk handelen. Die simplificatie van de werkelijkheid heeft sterk te maken met een conservatieve politieke overtuiging.’

Hij vervolgt: ‘In het licht van de toekomst zijn nieuwe strategieën nodig met betrekking tot het ontwerpen van de aarde, vooral vanuit het besef dat meer ook minder kan zijn. Natuurlijke processen brengen nieuwe risico’s met zich mee: orkanen, overstromingen, vulkaanuitbarstingen. De menselijke blik op dit soort risico’s is nogal beperkt: als een vulkaan in IJsland uitbarst, houdt ons dat vooral bezig omdat het vliegverkeer stagneert. Er is een nieuw cultureel besef nodig van wat die natuur voor ons betekent, hoe we dat integreren in onze kennis en onze voorstellings- en verwachtingswereld en welk beleid idealiter nodig is.’

‘We moeten nieuwe visies op natuur, landschap en cultuur formuleren. Nieuwe beelden en gedachten ontwikkelen die aansluiten bij onze tijd. De modernistische, abstracte benadering van de natuur is verleden tijd. Al in de jaren zeventig en tachtig was er hernieuwde aandacht voor

ecologie, natuur en landschap. Een nieuwe generatie kunstenaars en ontwerpers bracht en brengt dat op een vernieuwende manier naar voren.'

Nieuwe visies

'Landartists als Robert Smithson en Patricia Johanson ontdekten de grote artistieke en verhalende zeggingskracht van natuur en landschap', vertelt De Jong. 'De emancipatie van de Europese en Amerikaanse landschapsarchitectuur toont zonneklaar het belang dat aan deze discipline de afgelopen tijd wordt toegekend vanwege de integrale kracht om functionele, technische, esthetische, ecologische en wetenschappelijke interventies in natuur en landschap samen te brengen. We kunnen ook denken aan nieuwe tendensen in de fotografie, waar natuur en landschap belangrijke thema's zijn geworden en fotografen proberen nieuwe visies te ontwikkelen op de betekenis ervan voor onze cultuur. Veel kunstenaars houden zich bezig met duurzaamheidsthema's zoals ons voedsel of met natuurwetenschappelijke thema's zoals de microbiologie.'

De Jong: 'Er is een toenemende behoefte aan uitwisseling tussen de diverse disciplines – natuurwetenschappen, humaniora, ontwerpvakken, kunstenaars.' Ook verwijst hij naar initiatieven zoals Next Nature, met

de website nextnature.net, waar wetenschappers, filosofen, ontwerpers en kunstenaars zich buigen over de nieuwe relatie tussen mens, natuur en technologie.

'Het gaat om integraliteit, nieuwe invalshoeken. De overheidssubsidies zijn een groot Nederlands goed geweest, daardoor is er veel gedaan wat anders niet mogelijk was geweest. Maar in een tijd dat de economie mager is, kan als reactie een onderstroom ontstaan van waaruit weer vernieuwende ideeën opkomen.'

Veel kunstenaars houden zich bezig met duurzaamheidsthema's

Waarborgen van erfgoed

In het kader van zijn leerstoel onderzoekt De Jong onder meer onze culturele en menselijke omgang met natuur en landschap (een 'antropologie' van de natuur, zou je kunnen zeggen). Daarnaast is hij gefascineerd door de actuele betekenis van stadsnatuur en het stadspark en de mogelijkheden voor de hedendaagse stedelijke ontwikkeling van tuin, park en natuur. Ook richt hij zich op het waarborgen van erfgoed, zowel natuurhistorisch als landschappelijk, cultuurhistorisch en architectonisch. In Artis moet dat samenkomen in het Grote Museum, een bijzonder project waar natuur en cultuur samenvloeien in een nieuw natuurmuseum dat zowel de natuur zelf als onze omgang ermee centraal zal stellen.

Ook beschrijft en bestudeert De Jong de cultuurgeschiedenis van landschap. De geschiedenis van het wandelen, waarover hij nu een boek schrijft, maakt nieuwsgierig. De gelijkenis met cultuureducatie en cultuur-

beleving springt namelijk in het oog. 'In de loop der tijd zie je wisselende opvattingen over het wandelen en de wandelaar in relatie tot het waarnemen, kennen en ervaren van natuur en landschap', vertelt hij. 'Met voorschriften voor de kleding en de lichaamshouding. Hoe wandel je: in een groep, juist alleen of in tweetallen voor een diepere concentratie op de natuur. Dromen van een eenzame wandeling, met een verstilde concentratie op dat wat je ervaart, is de Romantische versie. Daarbij gaat het erom jezelf op een bepaalde manier open te stellen voor de omgeving, zodat de wandeling een gevoel van verbeelding kan opwekken.' Een meer wetenschappelijke variant is de zogeheten botaniseerwandering: 'Gericht op onderzoek gaan naar plantensoorten, met een notitieblok en botaniseertrommel bij de hand.'

De Jong verwijst in dit verband ook naar het gedachtegoed van Goethe: 'In zijn roman *Natuurlijke Verwantschap*, uit 1809, presenteert Goethe het ontwerpen van een landschap als een versmelting van natuur en artistieke, die een geheel nieuwe ervaringswereld mogelijk maakt. Hier vervagen de grenzen omdat de natuur voorwaarden schept voor de kunst en de kunst de natuur verbetert en haar kwaliteit

verhoogt met een esthetische kant. In de klassieke traditie vertegenwoordigt het park zowel een *topographia*, een bijzondere bestaande plek, als een *topothesia*, ofwel een oord van verbeelding.'

De Jong vervolgt: 'Onderzoek over de vorming van onze binding met plek en plaats c.q. natuur en landschap, omschrijft wandelen als een onzichtbare performance die onze waarneming van de natuur en het landschap met ons geheugen en dus ook met onze

Verlangen naar natuur is er juist als je deze niet in de buurt hebt

culturele blik verbindt. De fysieke beweging zet een proces in gang dat de opnamecapaciteit vergroot en onze zintuigen verscherpt. Dat verklaart ook waarom kunst en literatuur in de openbare ruimte, op locatie in een bos of park, de beleving van zowel omgeving, natuur als cultuur kan versterken.'

'Theater heeft de afgelopen jaren de vaste instituten verlaten om de natuur in te gaan, met opvoeringen in het gras, het bos of aan het strand. We spreken over landschapstheater, tuintheter, kunstroutes in de natuur. Theater en beeldende kunst op een natuurlijke plek, waar het onderdeel is van je dagelijks bestaan. Dat is ongekend populair geworden. Ongetwijfeld omdat het je een ander, misschien zelfs wel intenser besef van plek en tijd geeft.'

Nieuw cultuurbewustzijn

Het verlangen naar de natuur is er juist als je deze niet in de buurt hebt. Het blad *The New Yorker* heeft vanaf het eerste nummer vooral

Anita Twaalfhovenis hoofdredacteur van *Boekman*

beelden van natuur en landschap in plaats van stadsbeelden op de omslag gehad. In Manhattan is in de jaren zeventig de *community garden movement* ontstaan, voortgekomen uit een nieuw cultuurbewustzijn dat zich sterk maakte voor meer ecologie, meer groen en tuinen in de stad.

Dat sociaal bewogen activisme heeft onder meer geleid tot Bloombergs visie op New York voor 2050 waarin de stad meer dan ooit als een landschap voor mensen wordt opgevat, met aandacht voor zowel de oorspronkelijke *wetlands* als nieuwe wandel- en sportlandschappen. Zulk verlangen naar natuur zien we op veel plaatsen in de wereld. Natuurbeleving wordt immers gestuurd door onze eigen emoties en verlangens en door een drang orde en wildernis te kunnen verkennen en begrijpen. Ook voor kinderen is dat een belangrijk thema.

De Jong noemt in dit verband de film *Where the wild things are* naar Maurice Sendaks boek *Max en de Maximons* over de onstuimige jongen Max, die in zijn dromen vlucht naar een eiland vol wilde wezens met woeste, maar ook affectieve emoties. In de film staat deze thematiek voor het erkennen van het belang van het thema wildernis, buiten ons, maar ook in ons: wat betekent het om tussen wildernis en cultuur mens te zijn?

‘Onze omgang met de natuur zegt alles over wat wij vinden van de natuur. Die houding is ambivalent en paradoxaal. We zien de noodzaak bedreigde diersoorten te redden, maar doen ook aan bestrijding van ongedierte en gebruiken onwaarschijnlijke hoeveelheden natuurlijke hulpbronnen aan vlees, vis, planten. In bepaalde natuurgebieden zouden we graag in Europa weer wolven en beren laten leven, maar zodra ze binnen de bebouwde kom komen, schieten we ze af. Wildernis moet, maar mag niet te dichtbij komen.’

‘Zulke opvattingen en handelwijzen hebben alles te maken met onze culturele tradities

in het denken over en omgaan met natuur en landschap, tradities waarvan we ons maar ternauwernood bewust zijn. Maar voor een nieuw begrip van en een nieuwe omgang met natuur en landschap is het van het grootste belang dat we natuur en cultuur opnieuw in ons denken en doen integreren, deels als twee kanten van een medaille, maar vooral als een geheel, dat de *oecumene* vormt, de wereld die we als alle levende organismen samen bewonen.’

Literatuur

- Dam, F. van (et al.) (2005) *De Land-Stad. Landelijk wonen in de netwerkstad*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
Goethe, J.W. (1972) *Die Wahlverwandtschaften*. Frankfurt am Main: Insel Verlag.